ERTAKLAR TILINING O‘ZIGA XOSLIKLARI

Oydinova Parizod,
Abu Rayhon Beruniy nomidagi
Urganch davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada xalq og‘zaki ijodining eng salmoqli janrlaridan bo‘lgan ertaklar haqida so‘z yuritilib, ularning tilidagi o‘ziga xosliklari hamda ular til, tarix va madaniyatni o‘zida saqlovchi qimmatli manba ekanligi tahlil qilingan.*

Kalit so‘zlar. *Til, madaniyat, bolalar adabiyoti, ertak, yaxshilik, yomonlik, sehrgar, sehrli, g‘aroyib, folklor, janr.*

Аннотация. *В статье рассматриваются сказки, один из самых значимых жанров устного народного творчества, и анализируется их роль как ценного источника сохранения языка и культуры и передачи их будущим поколениям.*

Ключевые слова. *Язык, культура, детская литература, сказка, добро, зло, волшебник, магия, странный, фольклор, жанр.*

Abstract. *The article examines fairy tales, one of the most significant genres of oral folklore, and analyzes their role as a valuable source of preserving language and culture and passing them on to future generations.*

Key words. *Language, culture, children's literature, fairy tale, good, evil, wizard, magic, strange, folklore, genre.*

Ertaklar har qanday madaniyat va tilning chuqur ildizlaridir. Ular vaqt, mamlakatlar va ertak aytuvchlarning xarakterlari bilan yillar davomida o‘zgarishlarga uchraydi. Dastlabki ertaklar odatda zo‘ravonlik bilan yakunlangan qayg‘uli hikoyalar bo‘lsa, hozirda ular bolalar adabiyotining ajralmas qismidir. Dunyo haqidagi tasavvurlarni yoritadi, adabiyot bilan tanishtiradi, hayot saboqlarini beradi. Ular xavfsiz masofadan uzaytiriladigan ogohlantirishlardir.

Ertaklarning aksariyati umumiy tuzilishga va til xususiyatlariga ega. Ta’kidlash yoki sehrli, teatrlashtirilgan effekt yaratish uchun iboralar, raqamlar (3 va 7) yoki so‘zlar takrorlanadi.

“Bir zamonlar”, “uzoqlar”, “uzoqlar, olislar”... Bu iboralar aytilgan paytdan boshlab sehrli bir narsa sodir bo‘ladi va bizning ichki hissiyotlarimizda uning aksi uyg‘onadi. Sharqdan G‘arbgacha har bir madaniyatda “bir vaqtlar” ning o‘ziga xos versiyasi mavjud. Masalan, koreys tilida odatiy ertak “Bir marta, qadimgi kunlarda, yo‘lbarslar chekinganda ...” bilan boshlanadi. Rus ertaklari esa odatda “Bu bir qirollikda, bitta davlatda sodir bo‘lgan ...” yoki “bo‘lgan ...” bilan boshlanadi. Katalan tilida (Ispaniya) ertaklar “Bir paytlar dunyoning bir burchagida bir katta burun bor edi ...” yoki “Bir vaqtlar hayvonlar gapirganda va odamlar jim bo‘lganida ...” bilan boshlanishi mumkin.

Dunyo xalqlalri ertaklari boshlanishi va xotimasida ham o‘xshashliklar, ham farqlar mavjud, masalan, polsha ertaklari ko‘pincha hind hikoyalariga o‘xshash “Yetti tog‘ ortida, yetti o‘rmon ortidan ...” bilan boshlanadi. Bu ikki davlat o‘rtasida taxminan 3829 mil (6162 km) borligini hisobga olsak, bu juda hayratlanarli. Tilning bunday o‘zaro changlanishi 12-16-asrlarga xos hodisa bo‘lib, Osiyo, Shimoliy Afrika, Yevropa va Yaqin Sharq o‘rtasidagi boy intellektual almashinuvga ega. Mashhur “Ming bir kecha”dan ma’lum bo‘lgan ko‘plab arab hikoyalari “Bir vaqtlar ...” bilan boshlanadi. Arab tilidagi boshqa keng tarqalgan ba’zi hikoyalar matni “Bo‘lgan va yo‘q edi…” bo‘lib, u fors, malta va rum tillarida ham shunday aks ettirilgan.

Ertaklar 1800-yillarga qadar birinchi navbatda, kattalar uchun o‘yin-kulgi usuli sifatida tushunilgan, hozirda esa bolalar uchun va ular qanday harakat qilishlari, o‘zini tutishlari, qanday bo‘lishlari kerakligini ko‘rsatishning ajoyib usuliga aylandi.

Har bir madaniyatda ertaklar, bu, juda sevilib o‘qiladigan hikoyalar bizning madaniy merosimizning bir qismidir va ko‘pincha klassik bolalar kitoblarini paydo qilgan ildizdir. Ular global hodisa bo‘lib, butun dunyo bo‘ylab yo‘llarda “shivirlab”, yo‘llarda bir nechta o‘zgarishlarni o‘z “ichiga” olib kelgan.

Ertaklar tili soddaligi, takroriyligi, “bir zamonlar”, “baxtiyor va baxtli” kabi ta’sirchan iboralarning qo‘llanishi bilan ajralib turadi. Shuningdek, u asosiy syujetlarga, arxetipik belgilarga (qahramonlar, yovuz odamlar) va murakkab tushuntirishlarsiz sehrdan foydalanishga qaratilgan. Bular tilni ko‘pincha og‘zaki an’analarga asoslanganini ifodalab, uni qiziqarli va esda qolarli qiladi. Ularda ta’kidni kuchaytirish va sehrli ta’sir muhiti yaratish uchun “bir vaqtlar”, “ko‘p vaqt oldin”, “baxtli” kabi iboralar tez-tez takrorlanadi. Yana “momaqaldiroqdek qo‘rqinchli” yoki “qishdek shafqatsiz” kabi hayrat va afsun tuyg‘usini yaratish uchun tasviriy va majoziy tildan foydalaniladi. Syujetlar odatda oddiy, aniq muammo, unga duch kelgan qahramon va ko‘pincha baxtli yakunni o‘z ichiga oladi. Qahramonlar, yovuz odamlar va ularning yordamchilarining xarakter turlari arxetipikdir. Sehr-jodu ertaklarda keng tarqalgan element bo‘lib, ko‘pincha batafsil tushuntirishlarsiz yoki asoslarsiz paydo bo‘ladi. Chunki ko‘plab ertaklar biz “og‘zaki an’analar” deb ataydigan afsonalardan kelib chiqqan bo‘lib, odamlar ularni bir-birlariga yozmasdan qayta-qayta aytib berishlari, har biri hikoya mazmuniga o‘ziga xos fantastik bezak qo‘shishlaridadir. Ertaklar odatda sodda, tushunarli tilda, qisqa jumlalar bilan tushuntiriladi. Bu ularni keng auditoriyaga, ayniqsa bolalarga mo‘ljallangan auditoriyaga kirishlari uchun imkon beradi.

Ertaklar ko‘pincha voqealarni tasvirlash uchun sehrli yoki fantastik tildan foydalanadi. Ular sehrli so‘zlar, afsunlar va boshqa g‘ayritabiiy elementlardan foydalanishni o‘z ichiga olishi mumkin. Bu belgilar ko‘pincha o‘ziga xos xususiyatlarni yoki axloqiy saboqlarni o‘zida mujassam etadi. Ko‘pchilik ertaklarda odamlarning qiyinchiliklarga duch kelishi ko‘rsatiladi, lekin agar ular o‘zlariga

ishonsalar, to‘siqlarni yengib o‘tishlari mumkin, bu orqali ular bolalarga fantastik muhitda haqiqiy hayotdagi qo‘rquv va tashvishlarni yengishga yordam beradi

Vaqt o‘tishi bilan ertaklarning tili o‘zgardi, agar biz yuz yil oldingi ertakni o‘qishga harakat qilsak, uning ma’nosini tushunishimiz mumkin, lekin ko‘p so‘zlarning mag‘zini chaqishimiz qiyin bo‘ladi, chunki so‘zlar o‘sha davrning o‘ziga xos bo‘ladi, ular o‘sha davr muhitini yaratishga xizmat qiladi.

Vladimir Propp o‘zining “Xalq ertaklari morfologiyasi”[2] asarida “ertaklar” va “hayvonot ertaklari” o‘rtasidagi keltirilgan farqlarni tanqid qiladi, chunki ko‘plab ertaklarda ham fantastik unsurlar, ham hayvonlar mavjud. Shunga qaramay, ularni tahlil qilishda Propp folklor sifatida tasniflangan barcha rus xalq ertaklaridan foydalangan. Folklorshunos Stit Tompson ta’kidlaganidek, gapiradigan hayvonlar va sehrning mavjudligi perilarning o‘zidan ko‘ra ko‘proq uchraydi. Biroq, faqat gapiradigan hayvonlarning borligi ertakni ertakka aylantirmaydi[3].

Ertaklardagi o‘ziga xos til maxsus lingvistik vositalar bilan ifodalanadi, bu bizningcha o‘ziga xos metatildir, va albatta ertak qahramonlari uchun alohida nomlar ham paydo qilingan, masalan, o‘zbek ertaklarida yalmog‘z kampir, dev, agdarho. aka-uka botirlar, aqlli qiz, tantiq qiz va hakozo, ingliz tilida esa gnomlar, gigantlar, elflar, perilar kabi.

Xullas, ertak chiroyli san’at turidir. Uning uaratilishi, unga qanday xarakteristika berilishidan qat’iy nazar, ertak janri butun dunyo bo‘ylab o‘z o‘rniga ega bo‘lmoqda, dunyo folkloristlari, tilshunoslari uning kelib chiqishi, sehrli tili ustida bosh qotirisharkan, haqiqat shuki, ertak janri, u hikoyami, yoki fantastik asarmi yoki o‘ziga xos uslubni saqlovchi fantaziyalar yig‘indisimi, degan savollarning ko‘pligiga qaramay o‘z o‘quvchilarini ko‘paytirishda davom qilmoqda va butun dunyo madaniyati va tili haqida haqiqatlarni o‘z “yelkasiga” ortmoqlab kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1.Жирмунский В.М., Зарифов Х.Т. Узбекский народный героический эпос. – М., 1947. – С. 518.

2. Пропп В. Я. Исторические корни волшебной сказки. – Ленинград. 1946. – С. 8.

3.https://ru.wikipedia.org